

Husholdningssagens betydning for den lille bys modernitet – kvinders uddannelse og erhverv inden for husholdning 1890-1940

AF KAREN E. ANDREASEN OG ANNETTE RASMUSSEN

Frem til 1900-tallet havde danske kvinder kun få uddannelsesmuligheder. Men de samfundsmæssige forandringer, der fulgte med moderniteten, påvirkede kvinders dengang dominerende beskæftigelse inden for husholdning og førte til nye uddannelsesmuligheder inden for dette område. Husholdningssagen voksede således frem i slutningen af 1800-tallet som en flersidig argumentation for at gøre husholdning til et videns- og uddannelsesområde, der skulle sikre kvinders uddannelsesmuligheder og folkets sundhed. Fra starten af 1900-tallet blev der etableret mange husholdningsskoler landet over, særligt i landområder og omkring de mindre byer. Skolerne var meget søgte og sikrede kvinder en uddannelse og en levevej.

Sådanne udviklinger kan ses som båret frem af flere forskellige tidsrelaterede forhold og fik i sig selv indflydelse på disse. Det gælder forhold som den gryende velfærdsstats ideer om uddannelse til alle, et ændret arbejdsmarked, kampen for kvindefrigørelse og ligestilling, og endelig også perioder med fødevare- og ressourceknaphed. I artiklen fokuserer vi på perioden fra 1890 til 1940, fordi den udgør en særlig periode i husholdningsuddannelsernes og -skolernes historie. Vi analyserer, hvad husholdningssagen betød for modernitetens indtog i de mindre byer og vurderer herunder også dens betydning i et klasse- og kønsperspektiv.

Introduktion

Danmark undergik fra 1800-tallets sidste årtier og i den første halvdel af 1900-tallet meget store forandringer. Der var tale om forandringer af samfundet og indstillingen til livet, som begreber om moderniteten kan indfange. Moderniteten forbindes med erhvervs- og arbejdsmarkedsforandringer i form af *industrialisering*, demografiske forandringer i form af *urbanisering*, samt personlige forandringer i form af *individualisering* og frigørelse fra traditioner.¹ Modernitet er også blevet sammenfattet som forandringer i menneskets forhold til naturen, til hinanden, til sig selv og til religion og tradition.²

De med moderniteten forbundne forandringer angik også kvinders dengang dominerede beskæftigelse inden for husholdning. Husholdningssagen voksede frem i slutningen af 1800-tallet som en flersidig argumentation for at gøre husholdning til et videns- og uddannelsesområde, der skulle sikre kvinders uddannelsesmuligheder og folkets sundhed.³

I artiklen fokuserer vi på perioden fra 1890 til 1940, fordi den udgør en særlig periode i husholdningsuddannelsernes og -skolernes historie, og analyserer, hvad husholdningssagen betød for modernitetens indtog i de mindre byer og vurderer herunder dens betydning i et klasse- og kønsperspektiv.

Karen E. Andreasen, f. 1958, cand.phil. i pædagogik fra Københavns universitet, PhD i Uddannelsesforskning fra Aalborg Universitet, hvor hun er ansat som lektor. Hendes forskningsområde ligger inden for uddannelse med fokus på historiske, sociologiske og kønsrelaterede spørgsmål.

Annette Rasmussen, f. 1964, PhD i uddannelsesforskning fra Aalborg Universitet og ansat samme sted som lektor. Hendes forskningsområde ligger inden for uddannelsessociologi og uddannelseshistorie.

Hvor artiklens tema og lignende udviklinger tidligere har været behandlet i litteraturen, har fokus i højere grad været på de større byer.⁴ Heroverfor bidrager denne artikel til byhistoriske analyser ved at fokusere på husholdningsområdets betydning – dvs. de hermed forbundne ændringer i kvinders uddannelse, erhverv og status – for den lille bys udvikling.

De mindre byers udvikling i begyndelsen af 1900-tallet

Befolkningstallet i Danmark var i det 19. og 20. århundrede kendetegnet ved en stærk vækst. Det voksede fra ca. 920.000 ved 1800-tallets start til over det dobbelte hen imod dets afslutning og til mere end det firedobbelte ved midten af 1900-tallet, hvor også gennemsnitsalderen var steget markant.⁵

Landbruget var stadig det dominerende erhverv i midten af 1800-tallet, hvor næsten 80% af befolkningen levede i landområderne og blot ca. 20% i byerne.⁶ Dette ændrede sig med den stigende industrialisering fra 1900-tallets begyndelse, hvor nu størstedelen af befolkningen var bosat i byområder og antallet af beskæftigede ved landbruget stærkt reduceret. Befolkningstilvækst, industrialisering, urbanisering og ændrede beskæftigelsesmønstre var således karakteristisk for tiden.

Den stærkt stigende befolkning betød en omfattende vækst i antallet og omfanget af byområder. I Matthiessens afhandling ”Danske byers vækst” (1985), der baserer sig på danske folketællinger, tages udgangspunkt i en definition af ’by’ som et sammenhængende beboelsesområde med mere end 200 indbyggere.⁷ Samme definition anvendes også af Danmarks Statistik (2020).⁸ Blandt de mindste byer, byer i størrelsesordenen mellem 200 og 1000 indbyggere, var stigningen særlig markant.⁹ Af disse vil en del høre til kategorien ’landsby’, et begreb der dog i litteraturen er lidt forskellige definitioner af.¹⁰ Som noget generelt kan man dog sige, at de særligt små byer, hvad enten de hører ind under betegnelsen landsby eller ikke, har været karakteriseret ved at de i mange tilfælde har været beboet af gård- og husmænd med deres familier og husstande, samt desuden et meget lille borgerskab, hvis der har været et – hvilket er relevant at hæfte sig ved i netop denne sammenhæng.¹¹

By- og erhvervsudviklingen medførte en ændret social struktur i byerne. Der var især vækst i byernes borgerskab, hvilket blandt andet relaterede til en stærkt stigende uddannelsesfrekvens og gav beskæftigelse inden for de huslige erhverv ved at have tjenestefolk eller tyende.¹² Det førte således samlet set til ændrede vilkår, både hvad angik sociale klasser, og hvad angik kvinders beskæftigelsesmuligheder.¹³ De demografiske forandringer var tæt forbundne med og bidrog som allerede nævnt til yderligere at ændre erhvervsstrukturen. Andelen af befolkningen, der var beskæftiget ved landbruget, faldt således kraftigt. Hvor landbruget som beskæftigelsesområde tidligere havde været markant dominerende, var dets andel af beskæftigede i starten af 1990 tallet faldet til omkring 1/3 af befolkningen.¹⁴

Kvinders ændrede beskæftigelsesvilkår og uddannelsesbehov

Mange, der tidligere havde haft deres erhverv og indtægter i landbruget, var søgt mod andre ansættelsessteder og beskæftigelser. Stadig flere var beskæftiget inden for liberale erhverv, handel og industri.¹⁵ Samtidig var en støt stigende andel af kvinderne nu på arbejdsmarkedet og fandt beskæftigelse også inden for bl.a. de liberale og administrative erhverv samt handel.¹⁶ Dette afspejlede også ændrede familiemønstre, hvor færre kvinder var beskæftiget i eget hjem og på fuld tid tog sig af børn og husholdning.

Urbaniseringen var som nævnt også forbundet med en udvikling og vækst, hvad angik byernes borgerskab. Det var det lag i byområderne, der på den tid typisk gav beskæftigelse for kvinder i erhverv som ’pige i huset’, kokkepige, husbestyrerinde og lignende. I lighed med tyende –

der indgik som en del af husstanden – kunne også husassistenten have status af at være en del af familien eller husstanden, men nu som en ansat, der bestred, hvad der i realiteten var et 'erhverv', men stadig med en meget lav løn.¹⁷ Spørgsmålet om uddannelse for kvinder blev herved aktuelt – hvilket også blev båret frem af andre udviklinger.

Kvindesagen var i løbet af 1800-tallet begyndt at sætte sig igennem som kamp for medborgerret og frigørelse fra undertrykkende og mandsdominerede strukturer. Vejen mod stemmeretten var lang og trang, men endnu længere blev vejen mod lige vilkår på andre samfundsområder.¹⁸ Kvinders vilkår var særligt i den første del af den periode, der fokuseres på, blandt andet karakteriseret ved meget få uddannelsesmuligheder, som primært fandtes i de større byer. Den store forskel på uddannelsesudbuddet i landområderne og i byerne udelukkede en del kvinder fra landet fra uddannelse. Desuden var der stadig stor ulighed, hvad angik grundskolens tilbud i byerne og på landet, samtidig med at en del af de eksisterende uddannelser forudsatte mere end grundskolen for at give adgang.¹⁹ En del af kampen for ligestilling mellem kønnene omfattede derfor kampen for at professionalisere kvinders beskæftigelser og at skabe flere uddannelsesmuligheder for kvinder, uanset om de var bosiddende på landet eller i byerne.

Artiklens videre opbygning

Med det nævnte fokus på perioden 1890-1940 sigter den videre del af artiklen på at besvare spørgsmålene:

- 1) hvilken betydning havde husholdningssagen for fremvæksten af et nyt uddannelsesområde?
- 2) hvad betød husholdningssagen for kvinders uddannelse og senere erhvervsudøvelse i den lille by?
- 3) hvad var husholdningsuddannelsens betydning i relation til kvinders samfundsmæssige status?

Artiklen er udformet med henblik på at belyse og analysere de nævnte spørgsmål. Først belyser vi fremvæksten af husholdning som uddannelsesområde og dets relation til modernitetens indtog i begyndelsen af 1900-tallet. Dernæst bevæger vi os over i husholdningssagens betydning for datidens kvinder, som vi behandler i afsnit om kampen for kvinders ret til uddannelse og udbredelsen af husholdningsskoler. Det leder os videre til at belyse husholdningsområdet i relation til erhvervsudviklingen i de små byer og betydningen af kvindernes erhvervsudøvelse inden for husholdning, inden vi slutter med at konkludere på spørgsmålene.

Analysen baserer sig på empirisk materiale i form af historiske dokumenter, der belyser husholdningsskolerne og deres aktiviteter, historiske betænkninger, artikler fra tidsskrifter fra tiden, samt enkelte arkivalier fra Silkeborg Arkiv. Materialet bidrager i den samlede analyse med nye perspektiver på udviklingen inden for husholdning som erhverv og som uddannelse i den periode, der fokuseres på.

Fremvæksten af et nyt uddannelsesområde

Ved 1900-tallets begyndelse havde kvinder i Danmark kun få uddannelsesmuligheder, og der var generelt ikke stor bredde i deres beskæftigelsesområder.²⁰ De typiske kvindebeskæftigelser og -erhverv lå inden for husholdning som f.eks. husassistenter, tjenestepige, kokkepige, husbestyrerinde og barneplejer, hvortil 'uddannelse' typisk fandt sted gennem oplæring. Der var naturligvis også andre erhvervs- og beskæftigelsesområder for kvinderne, men de nævnte var dominerende. Efter nogle år som 'ung pige i huset' og i forbindelse med stiftelsen af familie indtog mange kvinder rollen som husmoder, der som beskæftigelse hverken forudsatte nogen form for formel uddannelse eller blev anset som et erhverv.

I maj 1895 åbnede Sorø Husholdningsskole i lejede lokaler i Sorø på initiativ af Eline Eriksen og Magdalene Lauridsen. Den betragtes som Danmarks første husholdningsskole. I 1902, oprettede Magdalene Lauridsen tillige Ankerhus Husholdningsseminarium, der frem til 1907 bar navnet "Sorø Lærerindeskole for Husholdning" og var det første husholdningsseminarium i Danmark. Inspirationen til dette fik hun fra Landboforeningerne, der havde et ønske om at få uddannet lærerinder til husholdningsaftensskoler, de stod for. Til Ankerhus blev også en husholdningsskole tilknyttet i 1907. Postkortet er dateret 1917. Foto: Privateje (Karen E. Andreasen).

Tilværelsen på landet og i byerne adskilte sig på mange områder fra hinanden.²¹ For kvinder på landet dannede familien i vid udstrækning ramme om såvel produktion som reproduktion, idet familien knyttede alle husstandens medlemmer, forældre såvel som børn og evt. tyende, sammen i et arbejdsfællesskab.²² Familien i byen adskilte sig fra dette ved at hjem og arbejde blev holdt adskilt.²³

Industrialiseringen indebar et ændret syn på familiens funktioner og et behov for at udvikle en socialpolitik og velfærdsreformer. Det kom til udtryk gennem velfærdsstaten i sin tidlige udvikling – f.eks. socialreformen 1891-1892 og vedtagelsen af en ny fattiglov, lov om alderdomsunderstøttelse 1891, frivillig sygesikring med tilskud fra staten 1892, lov om jordlodder til landarbejdere 1899, offentlige tilskud til a-kasser 1907, husmandslovgivning 1919, socialformen 1933 mv.²⁴

Velfærd overgik således i gradvist større omfang fra at være et rent hjemligt og privat anliggende til at være et statsligt anliggende. Dette kom til at præge tidens tanker om husarbejdet, og fik også stor betydning for idealforestillinger om husmoderen, idet netop husmoderen set fra statens perspektiv spillede en helt central rolle i forhold til at sikre sundhed i familierne og børn en god opvækst, og derved forebygge udgifter for staten i forbindelse med borgeres sygdom og underhold.²⁵ Statslige initiativer i retning af at fremme uddannelse såvel som sundhed blandt

borgerne, der kan ses som andre udtryk for den gryende velfærdsstat, gik således hånd i hånd med og bidrog blandt flere forhold til udviklingen af uddannelse inden for husholdningsområdet.

I takt med urbaniseringen i 1900 tallets begyndelse og den generelt store stigning i antallet af byområder, voksede også borgerskabet i de mindre byer. Det betød, at beskæftigelsesbehovet for kvinder til sådanne stillinger her var stigende. Det var således meget forskelligt, hvordan moderniteten gav sig til kende i forskellige dele af samfundet afhængigt af demografiske forhold, sociale strukturer og klasser.²⁶

I 1800-tallet havde man for længst inden for erhverv som tømrer, landmand og andre, der beskæftigede mænd, oprettet skoler og uddannelse.²⁷ Men til de erhverv inden for husholdningsområdet, som primært blev varetaget af kvinder, var der omkring 1900-tallet ingen større grad af formaliseret uddannelse. Det var et forhold og en problemstilling, som mange aktører var stærkt optaget af.

Forkæmpere for kvinders rettigheder - herunder dele af kvindebevægelsen som f.eks. Dansk Kvindesamfund (stiftet 1871) og Københavns Tjenestepigeforening (stiftet 1899) – havde uddannelse inden for husholdning som mærkesager. Det samme gjaldt landboforeninger (som arbejdsgivere for tjenestefolk) og politikere med velfærdsstatslige visioner. Disse forskellige grupperinger så fordele i at styrke og udbrede viden om sundhed, sund kost og opdragelse af børn. Ad den vej kæmpede de for sundhed i familierne, en god opvækst for børn og nye generationer, og for at også kvinder kunne bidrage til at videreføre samfundet og indgå på arbejdsmarkedet.²⁸

Støttet af de beskrevne vilkår og udviklinger tog især foregangskvinder inden for husholdningsområdet flere initiativer til uddannelse af kvinder inden for dette felt. Det var initiativer, der omfattede etablering af foreninger og sammenslutninger. At der var tale om et område med stor og voksende betydning afspejlede sig også i dets stigende grad af formaliseret organisering, der satte sig igennem allerede fra 1900 tallets start, og fra 1920'erne blev flere større sammenslutninger oprettet. De dominerende repræsenterede samtidig forskellige interesser. Det drejede sig om "De danske Husmoderforeninger" (stiftet 1920 til især at varetage byhusmødrenes interesser), "De samvirkende danske Husholdningsforeninger på landet" (stiftet 1921), "De samvirkende Landboforeningers Husholdningsudvalg" og "Danske Husmandsforeningers Husholdningsudvalg", hvor de tre sidstnævnte varetog landbokvindernes interesser.²⁹

To elever på husholdningsskole med forklæde og hovedbeklædning, som i forskellige former var typisk på husholdningsskolerne i første del af 1900. Fotografiet er fra ca. 1914. Foto: Privateje (Karen E. Andreasen).

Husholdningsskolerne

På initiativ af aktørerne i blandt andet sammenhænge som disse blev der etableret en bred vifte af kursus- og uddannelsesstilbud. Af særlig betydning for udviklingen af husholdning som erhverv var etableringen af husholdningsskoler landet over, hvoraf flere var placeret i eller i nærhed af de mindre byer.³⁰

Sorø Husholdningsskole betragtes som den første danske og blev oprettet maj 1895 af Eline Eriksen (1854-1916) og Magdalene Lauridsen (1873-1957). De tilhørte begge den kreds af kvinder, som i de kommende årtier indtog vigtige roller i forhold til fremme af husholdningssagen og udvikling af uddannelse inden for husholdning.³¹ I de følgende år fulgte oprettelsen af flere skoler, som blev etableret i f.eks. Silkeborg (1902), Vordingborg (1904), Vejen (1907), Haslev (1908), Skælskør (1908), Skaarup (1915), Ry (1920), Sønderborg (1920) og Korinth (1929). Derudover blev der naturligvis også skoler oprettet i eller i nærheden af større byer som Aarhus (1902), Odense (1907), Kolding (1908) og flere i København og opland.³² I 1935-36 angives antallet af husholdningsskoler til 22.³³

Antallet af elever på husholdningsskolerne var jf. Danmarks Statistik 79 i skoleåret 1908-09, 333 skoleåret 1920-21 og 1543 i skoleåret 1935-36.³⁴ Der var altså tale om en støt stigning i antallet af elever og ganske mange kvinder i 1930'erne, der var elever. Tallene kan f.eks. sammenholdes med antallet af studerende på et andet stort uddannelsesområde, nemlig læreruddannelserne, der i 1935-36 angives til 1757, fordelt på hhv. 1076 mænd og 681 kvinder.³⁵ Ud over husholdningsskoler blev tillige oprettet tre husholdningsseminarier, hhv. Husholdningsseminariet Ankerhus ved Sorø (1902), og i Københavnsområdet Birgitte Berg Nielsens Husholdningsseminarium (Fagskole for Husholdning) (1905) og Det Suhrske Husholdningsseminarium (1905). Seminarierne varetog blandt andet uddannelse af lærerinder til husholdningsskolerne.³⁶ Omfanget af elever på disse var f.eks. i skoleåret 1935-36 på 127 elever og 117 elever det foregående år.³⁷

Silkeborg Husholdningsskole blev oprettet 1902 og blev med tiden udvidet betydeligt. Til skolen knyttedes også i 1928 et spædbarnshjem. Foto ca. 1905, Silkeborg Arkiv.

Vandrekurser og anden oplysningsvirksomhed om husholdning

Hertil kom et meget stort antal kvinder, der i den første del af 1900-tallet deltog i kurser inden for dette faglige område.³⁸ Magdalene Lauridsen introducerede f.eks. de såkaldte 'vandrekurser', som var kurser afholdt af 'vandrelærerinder' inden for husholdning.³⁹ Vandrelærerinderne drog ud i landområderne og de mindre byer og afholdt med f.eks. forsamlingshuse, skoler eller lignende steder som undervisningslokaliteter kurser inden for husholdning.⁴⁰ Disse 'vandrekursers' udbredelse fremgår af en opgørelse fra landboforeningerne. Den viser, at der mellem 1901 og 1907 deltog 41.421 kvinder fordelt over hele landet i kurser afholdt i landboforeningernes regi.⁴¹

Netop landboforeningerne var en stor støtte i forhold til udvikling og afholdelsen af vandrekurser. De argumenterede blandt andet for behovet for uddannelsesmuligheder i de områder af landet, hvor kvinder typisk blot fik en grundlæggende skolegang, generelt havde meget få uddannelsesmuligheder, og ofte ingen uddannelse opnåede.⁴² ⁴³ Lignende kurser blev også afholdt i andre sammenhænge, f.eks. i regi af Dansk Kvindesamfund.⁴⁴ Der var desuden en aktiv oplysningsaktivitet varetaget af husholdningsforeningerne og andre sammenslutninger samt i tidsskrifter, som f.eks. "Tidsskrift for Husholdning" der var udgivet af "Vort Landbrug", landboforeningernes blad.⁴⁵

I 1900-tallets første år sås endvidere tiltag særligt rettet mod etableringen af uddannelsesmuligheder for tyende og tjenestepiger, som arbejderbevægelsen stod bag. Det var i form af 'Københavns Tjenestepigeskole' (senere 'Husassistenterne Fagskole'), oprettet 1906.⁴⁶ Dansk Røde Kors startede i 1921 'hjemmehjælp' eller 'husmoderhjælp' og gav også kvinder en kortvarig uddannelse til dette.⁴⁷ Også staten indgik som aktør på området, idet den nogle årtier senere etablerede "Husholdningskursus for arbejdsløse kvinder" i regi af "Arbejdsdirektoratet for Arbejdsløshedsfondens Midler". På disse kurser deltog i årene 1935-1940 omkring 500 kvinder.⁴⁸

Disse udviklinger kan ses som båret frem af den gryende modernitet i begyndelsen af 1900-tallet. Heri indgik velfærdsstaten - som den tog form i de skandinaviske lande⁴⁹ - og dens ideer om uddannelse og forbedrede levevilkår, arbejderbevægelsen og Socialdemokratiets kamp for samme, kvinders kamp for ligestilling, landbosamfundets udvikling, overgangen til industrisamfund samt den hermed forbundne urbanisering og udvikling af de mindre byer. Der var på den tid perioder med knaphed på fødevarer og ressourcer, som fulgte i kølvandet af 1. verdenskrig, hvilket også gjaldt forskellige mangelsygdomme.⁵⁰ Der var således behov for at udbrede viden om sammensætningen og ernæringen af kosten, samt om sundhed og sund levevis og bekæmpelsen af epidemier (som pest og den spanske syge).⁵¹ Statslige initiativer med henblik på håndteringen af sådanne problemstillinger realiserede de tanker og visioner, der ligger til grund for velfærdsstaten.⁵² Moderniteten blev således 'orkestreret' såvel individuelt som kollektivt i form af at uddanne og socialisere den enkelte og i form af kollektive forestillinger om husholdning og husmoderrollen.⁵³

Kampen for kvinders ret til uddannelse

Op gennem 1800-tallet var der en tiltagende kamp for lige rettigheder mellem kønnene, hvor uddannelse for kvinder var en af mærkesagerne. Det afspejlede sig f.eks. i oprettelsen af foreninger som "Association internationale des femmes" (1868)⁵⁴, "International Council of Women" (1888), "International Alliance of Women" (1904) og mange andre. Også i Danmark blev en del foreninger stiftet med kvindesagen som hovedtema, herunder sikring af kvinders rettigheder og myndiggørelse, hvor uddannelse sås som et af de vigtige midler. Dansk Kvindesamfund blev oprettet som en af de tidligste danske kvindesagsforeninger som en underafdeling af "Association internationale des femmes" i 1871⁵⁵, og foreningens formålsparagraffer fra den tid afspejler indsatsen for at styrke kvinders vilkår blandt andet gennem uddannelse:⁵⁶

Elever på Sorø Husholdningsskole i skolens køkkenafdeling, hvor underviserne holder øje med aktiviteterne. Postkortfoto 1909. Foto: fotohistorie.com.

15/4 1887: §1: Samfundets Formaal er at dygtiggøre Kvinderne og virke for deres Ligeberettigelse i Familie, Samfund og Stat.

27/5 1887: §1: Samfundets Formaal er at virke for Kvindernes almenmenneskelige Udvikling, for deres Uddannelse til selvstændigt Erhverv og for at forbedre deres Stilling i Familien, Samfundet og Staten.

Uddannelse og det at fremme kvinders selvstændige erhvervsmuligheder fremgik således som en mærkesag. Ved foreningens fællesmøde den 19. og 20. juni 1915, ved fejringen af at kvinderne havde opnået valgret, hvor mange fremtrædende skikkelser inden fra kvindebevægelsen deltog – f.eks. Mathilde Bajer, Jutta Bojsen Møller, Henny Forchammer og mange flere – var valgretten selvsagt et dominerende tema, men også uddannelsesspørgsmålet blev berørt. F.eks. påpegede den daværende forkvinde Astrid Stampe Feddersen (1852-1930):⁵⁷

Der findes den store Uretfærdighed, at Statsseminarierne kun er for Mænd, saa at Kvindernes Uddannelse til Lærere bliver meget dyrere end Mændenes. D. K. [Dansk Kvindesamfund] har længe haft sin Opmærksomhed henvendt derpaa, og i Fjor blev der jo nedsat et Udvalg til at indgive et Andragende om denne Sag. Udvalget begyndte med at udsende en Skrivelse til hver af Forstanderne paa Statens Seminarier, hvori vi spurgte dem, om de kunde tilraade, at Statsseminarierne aabnedes for Kvinder. Flertallet af dem svarede, at de ikke fandt dette heldigt, men vilde tilraade, at Staten oprettede et Seminarium for Kvinder. D. K.s Andragende kom derefter til at gaa ud paa, at der blev oprettet et Statsseminarium for Kvinder. Ministeren stillede sig meget velvillig, men svarede, at der endnu ingen Bestemmelse vilde blive truffen.

Der blev også undervist i ernæringskemi, et eksempel på videnskabeliggørelsen af husholdningsområdet. Her på Ankerhus ved dr. Caroline Steen, der sidder yderst til venstre. Fotografiet er taget ca. 1914. Foto: Privateje (Karen E. Andreassen).

Sådanne forhold betød således, at kvinder måtte regne med selv at skulle finansiere f.eks. en seminarieuddannelse, selvom dette var blevet en mulig uddannelsesvej for dem.⁵⁸ Dansk Kvindesamfund var gået ind i denne sag og stod bag oprettelsen af flere uddannelser, hvortil kvinder havde adgang, og afholdelsen af kurser for kvinder inden for forskellige områder, som særligt var i relation til husholdning. Herom berettes på årsmødet:⁵⁹

Med D. K.s praktiske Kursus har det som sædvanlig gaaet udmærket godt. Der har fra April 1914 til April 1915 været afholdt 8 prakt. Kursus i Madlavning, 3 Forevisningskursus, 2 Forelæsningskursus i Næringsmiddellære og 20 i Sundhedslære med praktisk øvelse i Forbinding. Disse Kursus har været søgte af 820 betalende og 139 ikke betalende elever.

Foreningen beskriver andre former for kvindereftede kursusaktiviteter, som blev afviklet i deres regi, og kom også ind på betydningen af 1. Verdenskrig både for foreningens aktiviteter og i samfundet som helhed. Krigen påvirkede på gennemgribende måder, bl.a. gennem fødevareknaphed og dalende fødselstal, betingelser for kvinders udfoldelser og virke.⁶⁰ Som Pia Friis Laneth beskriver i sin familiekrønike, var det særligt i løbet af 1930'erne, at den moderne husmoderidentitet blev formet i, hvad der etablerede sig som "en form for alliance mellem stat, videnskab (mest mænd) og kvindeorganisationer".⁶¹ Det betyder, at der fra flere sider blev kæmpet for det samme, uden at disse indgik i decideret samarbejde om dette.

Sådanne vilkår og udviklinger skabte nye uddannelsesmuligheder for kvinder. Efter 1. Verdenskrig kom velfærdsstaten i sin gryende udvikling således til at indgå som en særlig støtte for uddannelse af kvinder, hvor også internationale påvirkninger bidrog til på den ene side frigørelse af kvinder, men på den anden side også samtidig fastholdelse af dem i underordnede positioner.

Videnskaben leverede ny viden om f.eks. sundhed og børneopdragelse, som matchede med statens projekt og politikker for genetablering af et velfungerende samfund, mens de professionelle (husholdningslærere, sygeplejersker og psykologer) som statens repræsentanter gennem forskellige former for uddannelse, information og oplysningsarbejde socialiserede de unge kvinder og mødre til de nye idealer.⁶² Skolekøkkener, mødrehjælp, sundhedspleje, og Statens Husholdningsråd (oprettet 1935) indgik i samme projekt: at uddanne piger og kvinder til at tage sig af en familie.⁶³ Man kan sige, at der var tale om en videnskabeliggørelse af husholdningens faglige område og de erhverv, der var forbundet hermed, hvilket også var fortalene for husholdningssagens interesse såvel som kvindernes generelt.⁶⁴

Samtidig med en fremherskende forestilling om kvinders naturlige evner for husarbejde og børnepasning kunne der også konstateres en udbredt uvidenhed på området, som staten så det som sin rolle at rette op. Forkæmpere for kvinders rettigheder havde gennem mange år talt for styrkelse af kvinders uddannelsesmuligheder, hvilket førte til, at staten over mange årtier indgik i, hvad man kan betegne som en 'stærk alliance' med kvindebevægelsen, om at udvikle en opdragelse af kvinder til husholdning og moderskab.⁶⁵ Desuden fremførte bevægelsen nationaløkonomi som et argument for, at staten skulle gå ind i oprettelsen af husholdningsskoler, nemlig at store samfundsværdier kunne skabes, hvis husmødrene fik en solid huslig uddannelse på et videnskabeligt grundlag.⁶⁶

Ændrede livsformer på landet

Allerede i 1800-tallet sås flere steder i verden tidlige initiativer til oprettelsen af kursus- og uddannelses tilbud for kvinder inden for husholdning.⁶⁷ Dette gjorde sig også gældende i Danmark, hvor en række forskellige forhold kan ses som baggrunden. De danske landboreformer, der blev gennemført af staten fra sidst i 1700 tallet til første del af 1800 tallet, gav rum for de frie markeds kræfter på landbrugsområdet, nemlig ved at give større frihed for gårdmændene (som ejede deres egen gård). Gårdmændenes antal inden for det danske landbrug udviklede sig markant gennem 1800-tallet. Derved voksede også deres betydning som social klasse med indflydelse, og de var sammen med godsejerne dominerende i forhold til oprettelsen af skoler og forskellige uddannelsesmæssige initiativer.

Magdalene Lauridsen, der selv havde oplevet støtte netop fra landboforeningerne i forbindelse med sine tidlige uddannelsesaktiviteter, der var inspireret af ophold i udlandet, beretter:⁶⁸

Ved hjælp af Landboforeningerne fik vi denne form for Husøkonomisk Oplysning omplantet på dansk Grund, og jeg tror ikke, det er for meget sagt, at denne Undervisning, der landet over blev givet for Tusinder og atter Tusinder af Husmødre, har banet vejen for de Hindhedeske Ernærings-interesser og Husholdningsskolernes faglige Uddannelse for de unge Piger. Naar de vandrede Kursus gik som en Sejersgang Landet over, var det for en stor del, fordi Bevægelsen aagsaa blev baaret frem af saa mange af vore bedste Mænds interesse og Forstaaelse.

Gårdejernes nye vilkår som selvstændige støttede en styrket interesse for optimeringen af driften og dermed for viden om denne både set som landbrug og som familievirksomhed.⁶⁹ Antallet af husmænd med egen jord voksede også gennem 1800-tallet, og også blandt dem så man en øget interesse for at styrke og forbedre af driften for at få bedst muligt udbytte.

At vaske tøj og mange andre former for tekstiler, der indgik i husholdningen og hverdagen, var en stor opgave for kvinderne i en familie. Foto fra Sorø Husholdningsskole i starten af 1920'erne. Foto: fotohistorie.com.

Idet kvinderne på landbrugene varetog vigtige arbejdsopgaver i gårdens drift, som de der stod for husholdningen – f.eks. i form af produktionen af sund ernæring til familien i alle dens faser, opretholdelse af sundhed og forebyggelse af sygdomme osv. – udviklede sig generelt en interesse i styrkelse af landbokvindernes viden og kompetencer. Det var derfor også de politisk set stærke landboforeninger i det danske landbrugssamfund, der støttede tidlige initiativer til kurser og uddannelse for kvinder inden for netop husholdning.⁷⁰ Men dette skal samtidig ses i lyset af, at den kraftige reduktion i omfanget af landbrug som erhverv havde sat sig igennem. Dette aktualiserede et behov for, at kvinder der tidligere havde været beskæftigede der, nu måtte finde nye erhverv og ansættelsessteder. Sådanne voksede, som beskrevet, frem i takt med at byerne voksede og de samfundslag, der beskæftigede f.eks. tjenestepiger og tyende også tog til i omfang.⁷¹

Viden om sundhed og sygdom var i stærk udvikling fra 1800-tallet, herunder også viden om ernæring og hygiejne, og hvordan de forhold kunne varetages i familiernes husholdning. Det at have en stor husstand blev i 1700- og 1800-tallet i sig selv tillagt stor værdi, og dermed også familiers og især kvinders rolle i forhold til at sætte børn til verden, at danne ramme for en tryk opvækst for dem og samtidig at opretholde sundhed i familien. Bortset fra i de bedre stillede sociale lag i samfundet, var kosten på den tid ofte meget ensidig, ernæringen var i almindelighed ikke noget man havde stor viden om og fødevarer blev generelt indtaget for at kunne overleve - og mange sultede, hvilket særlig var tilfældet i perioder med krig og uro eller når landbruget var presset f.eks. pga. vejret.⁷² Den mangelfulde ernæring betød i sig selv mangelsygdomme, men den betød også lav modstandskraft. Alt sammen en 'trussel' for staten både i form af at underminere befolkningstilvækst, medføre borgere med nedsat erhvervsevne og i form af at skabe store udgifter

Efter tøjvasken fulgte stryging, her fotograferet på Sorø Husholdningsskole, hvor forstander Eline Eriksen sidder som nummer to fra venstre i billedet. Flag fra Norge, Danmark og Finland på væggen i baggrunden kan ses i lyset af at skolerne havde elever fra de nordiske lande og der også var Nordisk foreningssamarbejde. Postkortfoto 1909. Foto: fotohistorie.com.

for staten til understøttelser og lægeaktivitet. Sundhed og husholdningen i hjemmene blev derved i stigende grad et anliggende som staten havde interesse i. Det var drevet af interesser som de ovenfor beskrevne, at husholdningssagen voksede frem.⁷³

Kvindebevægelsens mantra med husholdningsskolerne var, at kvinder skulle have samme muligheder for uddannelse som mænd. Husholdningsskolerne var den oplagte mulighed for at oprette en fagskole for kvinder, hvilket skulle bidrage til fagligt at sidestille en huslig uddannelse med andre fag og kunne nyde samme respekt og anseelse som disse. Som fremhævet af en anden foregangskvinde, Birgitte Berg Nielsen (1861-1951), der i høj grad tegnede Dansk Kvindesamfunds husholdningspolitik og oprettede husholdningsskole og -seminarium på Frederiksberg i 1905, var formålet med husholdningsuddannelsen ikke at få kvinderne tilbage til hjemmet, men at give dem muligheden for et erhverv, økonomisk selvstændighed og – gennem rationel planlægning – kræfter til at engagere sig i vigtige samfundsanliggender.⁷⁴

Husholdning i relation til erhvervsudviklingen i de mindre byer

Kvindebevægelsens ideer om huslig uddannelse blev således modtaget meget positivt i landbokredse, hvilket der var flere grunde til, som også var forbundet med udviklingen i landområderne og de mindre byer. I takt med at husstandenes størrelser – særligt i gårdmandsmiljøer på landet - formindskedes, blev kvindens tidligere nødvendige pligter og gøremål

i hjemmet reduceret, og hendes ansvar som producent og administrator af et stort folkehold var på vej til at forsvinde.⁷⁵ Industrialiseringen ændrede også husarbejdet, idet mange produkter, som tidligere blev fremstillet i hjemmene, nu kunne købes færdige, og teknikken kom samtidig også ind i hjemmene. Det stillede nye krav til husarbejdet om bedre ernæring og hygiejne, som måtte læres ligesom andre faglige færdigheder. Som nævnt blev det anset som kvindens naturlige rolle at holde hus og hjem, hvilket dog ikke kunne begrundes i ”medfødte” færdigheder og egenskaber.⁷⁶

De med industrialiseringen forandrede livsformer fik således betydning for det traditionelt så etablerede kvindeideal og skabte usikkerhed om kønsspecifikke arbejdsroller, der ikke var fastere, end at de kunne overskrides ved høst og anden spidsbelastning. Mændenes fagblade efterlyste også faglige uddannelsesmuligheder for kvinderne, som mændene havde det på deres fagskoler.⁷⁷ På den baggrund blev husholdningsuddannelsen særlig velanset på landet. Heroverfor var den borgerlige kvindekultur kendetegnet ved indendørsliv med minimalt manuelt arbejde, hvorimod klaverspil og broderi var velansete sysler. Hjem og arbejdsplads var skarpt adskilte, hvor førstnævnte betragtedes som kvindens domæne og sidstnævnte mandens. Der var således markante kulturelle forskelle mellem land og by og dermed forbundne forskelle i kvindeidealer, som understreger sammenhængen mellem erhvervsformer og socialiseringsformer og læremål. For landbobefolkningen var der tale om arbejdssocialisering, mens det for borgerskabet i byerne handlede om attitudesocialisering.⁷⁸ Det var husholdningsskolernes funktion som en socialisering til arbejde, at kvindebevægelsen bakkede op om.

Kvindebevægelsens ideer om huslig uddannelse blev derfor, som nævnt, vældigt positivt modtaget i landbokredse.⁷⁹ Her fandt de stærk støtte og opbakning, også blandt tidens indflydelsesrige mænd.⁸⁰ De Samvirkende Sjællandske Landboforeninger opfordrede således i 1901 til, med støtte fra landboforeningerne, at afholde kurser til uddannelse af lærerinder, der ville kunne forestå undervisning inden for husholdning.⁸¹ I husholdningsskolernes historie er en kendt fortælling knyttet til en særlig begivenhed, hvor Magdalene Lauridsen, grundlæggeren af Sorø Husholdningsskole, fik lov til, som den første kvinde nogensinde, at tale ved De Samvirkende Sjællandske Landboforeningers delegeretmøde i København den 15.- 16. november 1901.⁸² Hændelsen var noget helt specielt, og fulgtes af pressen med omfattende referater i mange dag- og fagblade.⁸³ Dette skyldtes ikke blot, at hun som kvinde fik lov at have ordet i det forum, men også fordi hun i sin tale gav tilslutning til husholdningssagen, hvor hendes kamp særligt stod for kvinderne i landområderne og udenfor de større byer, hvor hun selv havde sine rødder i området ved Vejen i Vestjylland.⁸⁴ Hendes tale vandt stort gehør i dette forum.⁸⁵

Fredericia Husholdningsskole Erritsøhus.

Fredericia Husholdningsskole der blev oprettet 1914 og fungerede frem til 1930. Postkortfoto ca. 1916. Foto: Privateje (Karen E. Andreasen).

Husholdningssagen og uddannelse inden for husholdning blev således promoveret og fremført af flere foreninger i 1900-tallets start. De fire dominerende var som tidligere nævnt: De danske Husmoderforeninger, De samvirkende danske Husholdningsforeninger, De samvirkende Landboforeningers Husholdningsudvalg og Danske Husmandsforeningers Husholdningsudvalg.⁸⁶ Det var foreninger, der trods de relativt enslydende navne adskilte sig fra hinanden i forhold til deres primære interessevaretagelse. Mens de tre sidstnævnte primært varetog landbokvindernes interesser og var optaget af deres uddannelse og vilkår, var husmoderforeningerne først og fremmest optaget af husmødrene i byerne. Der var altså tale om aktører, der havde en fælles interesse i uddannelse inden for husholdning, som de samarbejdede om, men som samtidig havde hver deres agenda og varetog forskellige gruppers interesse, primært med en skelnen i forhold til by og land, hvortil kan regnes de mange mindre byer, der voksede og udviklede sig i den periode.⁸⁷

Et andet relevant perspektiv relateret til de mindre byer er, at de i kraft af at kunne tilbyde faciliteter så som forsamlingshus, skole, hotel og lignende kunne fungere som omdrejningspunkter for husholdningsuddannelsen i en af dens tidlige former, som de såkaldte vandrekurser. Vandrekurserne var de tidligere nævnte kurser i husholdning, der blev varetaget af kvinder uddannet inden for husholdning (vandrelærerinder), der, ofte med deres eget medbragte udstyr, drog ud og underviste kvinder i sognene. Det var kurser, der var yderst populære og meget søgte en årrække med tusindvis af deltagere.⁸⁸

Husholdningsuddannelsen var som betalingsuddannelse indtil 1930 først og fremmest rettet mod bøndernes og borgerskabets døtre. Det betød, at den store gruppe af beskæftigede inden for husholdning kaldet tyende i første omgang ikke kom til at blive omfattet af den for dem relevante faglige uddannelse. Den tidligere nævnte "Husassistenterne Fagskole" blev dog med særlig støtte fra arbejderbevægelsen oprettet netop 1906 for at imødegå uddannelsesbehovet for denne gruppe kvinder.⁸⁹ Men gruppen forblev i mange tilfælde uuddannede og henvist til underbetalte jobs. Dette ændredes dog med vedtagelsen af en lov i 1930 om tilskud til aften- og ungdomsskoler. For fortalene for uddannelse inden for området og for bedring af kvinders uddannelsesmuligheder var dette en sejr. Dette beskrives f.eks. i et jubilæumsskrift fra Ankerhus således:⁹⁰

I det husholdningspolitiske centrum Ankerhus hilstes loven af 19. marts 1930 om tilskud til aften- og ungdomsskoler med megen glæde. Nu kunne jo alle unge kvinder landet over hjemme i deres egen by faa vederlagsfri undervisning i alt, hvad der vedrører hjemmets gerning. Samme aar fremsatte undervisningsminister Borgbjerg lovforslag om tilskud til husholdningsskoler, hvorved husholdningsskolerne med hensyn til statsstøtte skulle blive ligestillede med højskoler og landbrugsskoler. Ja - sagde fru Lauridsen - det er retfærdigt, men husholdningsskolerne har dog maattet arbejde i 35 aar for at komme saa vidt, hvortil Borgbjerg med et lunt smil svarede: hvad er 35 aar at regne set i historisk lys.

Der var altså tale om en kamp for kvinders generelle vilkår som borgere og som ansatte. I 1901 var det en fjerdedel af alle unge piger i alderen 15 til 17 år, der var beskæftigede som tyende, og mange fortsatte med det indtil de blev gift. Det var dog især helt unge piger, der var tyende, idet 25% var under 18 år, og 40% mellem 18 og 25 år. Deres arbejdsvilkår var dårlige og indebar eksempelvis, at helt unge piger måtte arbejde op til 16 timer i døgnet.⁹¹ Deres dårlige ansættelsesforhold fik tjenestepiger over hele landet til at organisere sig og kæmpe for bedre arbejdsvilkår.

Trods begyndende organisering forblev en stor del af de husligt arbejdende uorganiserede. Sammen med syerskerne var det de grupper, der var vanskeligst at organisere. Det huslige arbejde eller hjemmearbejdet betød, at de i reglen var isolerede i deres arbejdstid og havde en lav løn. Deres lave indtægter, utilfredsstillende uddannelsesforhold og arbejdsvilkår og ringe sociale anseelse, hvor flest kvinder var beskæftigede, bidrog til at trykke lønnen og vurderingen af kvinders arbejde i almindelighed.⁹² De bedre uddannelsesmuligheder kunne bidrage til at rette op på dette.

Elever på husholdningsskole ca. 1914. Ud over madlavning lærte pigerne, hvordan de kunne bruge frugt og grøntsager fra nyttehaven, dette rummede såvel et sundheds- som et økonomisk perspektiv og kunne samtidig være nyttigt i tider med knaphed på råvarer. Foto: Privateje (Karen E. Andreasen).

De ofte meget dårlige arbejdsvilkår, der var kendetegnende for det huslige arbejde og tyendetilværelsen, betød at mange søgte ind til byerne. Her blev fabriksarbejde et alternativ til tyendearbejdet for de unge piger, der fandt beskæftigelse inden for brancher som bl.a. tekstil- og tobaksindustrien. Den voksende arbejdsdeling på fabrikkerne og industriens mekanisering medvirkede til at øge væksten i kvindearbejdet, som sammen med børnearbejdet sikrede billig arbejdskraft for fabrikkerne. Da fabriksarbejde med lovene af 1873, 1901 og 1913 blev begrænset, steg antallet af unge kvinder på fabrik yderligere.⁹³ Søgningen til byerne kan således ses som en konsekvens af den lave status, der var forbundet med det slidsomme og dårligt betalte husarbejde.⁹⁴ Men samtidig bidrog søgningen til byerne og industriens vækst også til et voksende borgerskab, for hvem husholdningsskolerne var en uddannelsesmulighed for deres døtre og derfor også blev velansete her. De var således med til at bryde med inaktivitet som en norm og et ideal og frembød for borgerskabets døtre nye muligheder for erhvervsaktivitet inden for husholdningsområdet.

Husholdning som grundlag for andre typiske kvindeerhverv

Fra midten af 1800-tallet til midten af 1900-tallet skete der på de fleste områder en stigning i antallet af erhvervsaktive kvinder, hvor en del af stigningen dog var forbundet med en stigning i hele befolkningen generelt. Men der skete også en stigning i andelen af kvinder mellem 15 og 70 år til ca. 56%, som på grund af beskæftigelse ved husgerning i eget hjem ikke regnedes for at være erhvervsmæssigt beskæftigede. Ved erhvervsmæssig husgerning var 15% af kvinderne

beskæftigede (7% af mændene), ved landbrug var der et fald til 10% (37% af mændene), ved håndværk og industri var der et fald til 7% beskæftigede (31% af mændene), ved handel en stigning til 5% (12% af mændene, ved trafikvæsen 0,7% af kvinderne (7% af mændene), og ved 'immateriel virksomhed' eller det man i dag især ville kalde det sundhedsfaglige og sociale område beskæftigedes 3,5% af kvinderne (6% af mændene). På sidstnævnte område, som omfattede lærerinder, sygeplejersker og kontorpersonale på offentlige kontorer, var der en lille forskydning til fordel for kvinderne.⁹⁵

På flere måder er tallene i denne statistik imidlertid misvisende, for når en kvinde drev landbrug, forretning eller andet erhverv sammen med sin mand, betragtedes hun alligevel som hjemmearbejdende husmoder uden erhverv. Det er sigende, at så stor en andel af kvinderne var registreret inden for denne kategori, som beskæftiget ved husholdning i eget hjem. For en del af disse kvinder gjaldt således, at de reelt var aktive inden for andre erhverv – i byerne især inden for handel og kontor – men ikke registreret og dermed ikke havde status af at være erhvervsaktive. Undervisning og sygepleje var andre erhvervsområder, hvor andelen af kvinder var voksende. Det er også bemærkelsesværdigt, at der var en stigende andel af erhvervsmæssigt beskæftigede inden for husholdning. Sammenholdt med det faldende behov for tyende, som fulgte af de mindre husholdninger, kan det antages, at der opstod flere erhverv inden for husholdning inden for andre kategorier end tyende.

I byerne var det især 'lærerinde'-gerningen, som tiltrak mange kvinder. I 1880 var ca. halvdelen af alle lærere kvinder, hvor dog kun hver fjerde af de kvindelige lærere var fastansatte. De fleste var ansat som timelærere, hovedparten underviste inden for folkeskolen, og meget få bestred overordnede stillinger som rektorer, overlærere eller skoleinspektører.⁹⁶ Lærere og 'lærerinder' skulle have samme uddannelse og udføre samme form for arbejde. Bortset fra at kvinder skulle have håndgerning som et ekstra fag, stillede seminarieloven fra 1894 de samme faglige krav til mænd og kvinder. Men det var dyrere for kvinderne at få en uddannelse, fordi de ikke havde adgang til statsseminarierne og derfor blev nødt til at gå på de dyre private seminarier.⁹⁷

Undervisnings i barnepleje blev også mange steder en vigtig del af skolernes indhold, her ved Silkeborg Husholdningsskole i tilknytning til skolens spædbarnshjem. Foto ca. 1936, Silkeborg Arkiv.

Undervisningen omfattede alle sider af arbejdet i en husholdning, også det at organisere en finere middag. Silkeborg Husholdningsskole ca. 1914. Foto: Silkeborg Arkiv.

Først i 1919 fik kvinder adgang til statsseminarierne, hvilket betød, at det indtil da primært var borgerskabets ugifte døtre der valgte 'lærerinde'-gerningen. Selvom mænd og kvinder som lærere og lærerinder lavede stort set samme arbejde, fik kvinderne også på dette område en lavere løn end deres mandlige kolleger.⁹⁸

Sygeplejergerningen var et andet populært kvindeerhverv. Sygeplejersker fik ingen formel uddannelse før 1899, hvor Dansk Sygeplejeråd blev etableret, og der blev indført teoretisk og praktisk træning af sygeplejersker. Indtil da havde nogle af de største kommunehospitaler praktiseret en formaliseret oplæring.⁹⁹

Det var kun få kvinder (i alt ca. 45 i årene 1905-1909), som fik en universitetsuddannelse og heraf halvdelen inden for medicin. De universitetsuddannedes erhvervsmuligheder varierede meget, og chancerne var bedst for dem, der havde læst medicin. De kunne opnå stillinger på hospitaler eller blive praktiserende læger. Andre, inden for humaniora, fik ansættelse inden for privatskoleundervisning og senere – fra 1903 – til undervisning af folkeskolens ældste klasser. Ligesom inden for andre kvindeerhverv fik de en lavere løn end mændene.¹⁰⁰

Når netop disse erhverv nævnes, er det ud fra deres slægtskab med husholdningsfaget. I den resterende del af 1900-tallet udviklede undervisnings- og uddannelsessektoren sig til et af de største områder inden for offentlig aktivitet. Undervisning og uddannelse i husholdning udgjorde i begyndelsen en stor del af uddannelsesaktiviteterne for kvinder på landet og i de mindre byer. Det var dog, som statistikkerne viser, ikke primært med det sigte at give de studerende erhvervsmæssig kompetence. Mange kvinder tog således på husholdningsskole for at forbedre deres kundskaber til at varetage hjem og familie, hvis samspil med den erhvervsmæssige side af tilværelsen ikke må underkendes. Inden for husholdningsundervisningen var man omvendt afhængige af, at personer med videregående uddannelser engagerede sig i denne. Og husholdningsundervisningen har uden tvivl også inspireret mange til enten erhvervs- eller videre uddannelsesaktivitet.

Konklusion

Fortællingen om husholdningssagen, husholdningsskolerne og uddannelserne inden for husholdning i Danmark i 1900-tallets første del er samtidig fortællingen om modernitetens indtog, urbanisering og ændringer i de samfundsmæssige lag (borgerskabets vækst i de voksende byområder). Det er også fortællingen om, hvordan der blev skabt mulighed for uddannelse af kvinder og for professionalisering af deres beskæftigelser inden for husholdningsområdet i alle samfundslag og dele af landet, og derfor om, hvordan husholdningssagen spillede en rolle for at bringe moderniteten ud i de mindre byer.

Husholdningssagen og dens afledte virkninger i form af uddannelse og oplysningsvirksomhed fik stor betydning for kvinders uddannelse og roller i mindre byers udvikling. Denne udvikling var forbundet med et nyt syn på kvinders primære beskæftigelsesområder som henholdsvis husmoder eller som beskæftiget ved husholdning i dets forskellige former, f.eks. som tjenestepige, kokkepige, pige i huset, stuepige, husbestyrerinde og husassistent.

Til trods for at der udpræget var tale om et dominerede beskæftigelsesområde for kvinder, var netop husholdning indtil da ikke blevet behandlet eller betragtet som et erhverv på lige fod med dominerende beskæftigelser for mænd på landet såsom landmand, håndværker, mejerist og dyrlæge. Sådanne erhverv havde længe haft deres egne uddannelser og skoler, men det samme gjaldt ikke for husholdningsområdet, til trods for dets dominans som netop kvinde-erhverv og dets store samfundsmæssige betydning. Gennem første del af 1900-tallet udspillede sig en kamp for at ændre dette – en kamp, der allerede var startet sidst i 1800-tallet – og som førte til oprettelsen af en lang række husholdningsskoler samt andre uddannelsesmæssige initiativer inden for husholdningsområdet som f.eks. husholdningsseminarier, vandelærerindekurser og lignende.

Det var en kamp båret frem af flere forhold i perioden, der samlet set alle kunne bære ved til argumentationen for og udviklingen af husholdningsområdet som et erhverv og uddannelse til dette. Det drejede sig om: Kvindesagens kamp for mere lige vilkår mellem kvinder og mænd, hvor netop uddannelse spillede en central rolle, udviklinger inden for landbruget som dels betød at de selvstændige landbrugere så en fordel i at landbrugets kvinder fik en egentlig uddannelse, dette for at styrke landbrugenes drift, men samtidig muligvis også i erkendelse af, at det var en tid hvor landbruget som beskæftigelsesområde blev stærkt reduceret og en del af de kvinder, der ellers havde været tilknyttet landbrugene skulle finde beskæftigelse andre steder – og dette kunne en uddannelse bidrage til ville kunne lykkes.

Inden for kvindesagen var man meget optaget af at styrke kvinders uddannelse generelt, men samtidig også at bedre deres arbejdsmæssige vilkår, sikre ligestilling mellem kønnene og en højere status og anerkendelse for kvinders beskæftigelse netop gennem uddannelse. Det var en kamp som fandt sted ikke blot i regi af kvindesagen, men også i regi af fagforeningerne. Den hang også sammen med tidens nye tanker om og begyndende udvikling af en velfærdsstat (overdragelse af visse omsorgsopgaver til staten), som kvinder på denne måde var med til at udvikle nedefra og 'gennem køkkendøren'.¹⁰¹

Set i et byhistorisk perspektiv med særligt henblik på den lille by er flere forhold, som relaterer til modernitetlige forandringer som industrialisering, urbanisering og individualisering relevante i denne sammenhæng. Erhvervsstrukturerne i Danmark var i perioden karakteriseret ved et meget stort fald i antallet af landbrug og derved også ved en reduktion i antallet af mulige ansættelsessteder. Mange kvinder, der hidtil havde været ansat som medhjælpende inden for husholdningen på gårdene, søgte mod de nærliggende byer for at finde nye beskæftigelser – inden for industri eller husholdning.

Byområderne voksede, hvilket også omfattede de mindre byer, der i antal steg kraftigt. Med dette voksede samtidig middelklassen og borgerskabet i disse, der dannede ramme for beskæftigelsen af netop mange kvinder inden for husholdningsområdet. Gennem ændrede

ansættelsesvilkår blev der i større grad tale om et erhverv for kvinderne, idet de nu i mindre omfang var eller indgik som en del af familien (som det ofte var tilfældet på gårdene), men netop som ansatte. Med denne ”erhvervsgørelse” blev også uddannelse relevant.

Der blev etableret og udbudt en lang række forskellige kursusmuligheder og der blev oprettet husholdningsskoler landet over, hvoraf en stor del blev placeret i eller i nærheden af de mindre byer. Dette skal ses i lyset af, at de netop havde som formål at kvalificere og give en uddannelsesvej for kvinder også i landområderne – typisk skulle kvinderne ellers ind til de lidt større byer, hvis de ønskede eller fik chancen for en uddannelse ud over grundskolen. På husholdningsskolerne og en del af de øvrige typer kurser og uddannelse inden for husholdning havde kvinder adgang selv om de måske blot havde en grundskoleuddannelse, og med det ulige tilbud om grundlæggende skolegang i byen og på landet, der stadig dominerede, var det netop ofte tilfældet for mange kvinder på landet, at de havde en kort skolegang bag sig.

Endvidere dannede faciliteterne i de mindre byer i mange tilfælde ramme om mange af de undervisningsaktiviteter, der blev afviklet, når ikke disse var placeret på husholdningsskolerne. Det kunne være i form af kurser afholdt i forsamlingshuse, på hoteller, eller på den lokale skole, hvor der i nogle tilfælde var etableret et skolekøkken.

Samlet set kan man altså tale om en udvikling, der afspejlede moderniteten og satte sig mærkbart igennem i de mindre byer. Men dette var også en modsætningsfyldt udvikling. På den ene side medførte erhvervsudviklingen og de bedre uddannelsesmuligheder inden for husholdningsområdet, en form for styrkelse af kvinders position og selvstændighed i samfundet. På den anden side kan man konstatere, at kvindernes status og lønvilkår forblev mindre gode, for trods for uddannelse og styrkede faglige forudsætninger var stillinger inden for dette område som regel underordnede og lavtlønnede. Udviklingen afspejlede kønskamp såvel som klassekamp. Kønskamp i forhold til at sikre kvinder bedre uddannelsesveje, og klassekamp, som for kvinderne i byerhverv drejede sig om at sikre bedre status for deres beskæftigelser som ansatte i borgerskabet, og for kvinder i landområderne om at sikre sig adgang til nye typer erhverv efterhånden som landbruget som beskæftigelsesområde blev mindre.

Referencer

Andersen, Elisabeth. *Fejekost og stemmeret*. Copenhagen. Hernovs Forlag. 1988

Arbejds- og Socialministeriet. *Betænkning afgivet af den af Arbejds- og Socialministeriet 9. Juni 1942 nedsatte Husassistentkommission*. Socialministeriet. J. H. Schultz Universitets- Bogtrykkeri, København. 1943

Arbejds- og Socialministeriet. *Betænkning afgivet af det af Arbejds- og Socialministeriet 24. Maj 1946 nedsatte Udvalg angaaende Husmoderafløsere*. Arbejds- og Socialministeriet. J. H. Schultz Universitets- Bogtrykkeri, København. 1947

Christensen, Sofie og Magdalene Lauridsen. *Husholdningsundervisningens Historie. Udarbejdet i Anledning af Landbrugsudstillingen*. Sorø. Sveegaards Boghandel. 1938

Christensen, Sofie, Magdalene Lauridsen og Folmer Dam. *Ankerhus 1902-52*. Ankerhus, Sorø Danmark. 1973 <https://dis-danmark.dk/bibliotek/911545.pdf>

Dahlsgaard, Inga. *Women in Denmark: Yesterday and Today*. Copenhagen: Det Danske Selskab. 1980

Danmarks Statistik. *Statistisk Årbog*. Statens Statistiske Bureau. Thieles Trykkeri. 1910 <https://www.dst.dk/Site/Dst/Udgivelser/GetPubFile.aspx?id=12709&sid=hele>

Danmarks Statistik. *Statistisk Årbog*. Statens Statistiske Bureau. Thieles Trykkeri. 1922 <https://www.dst.dk/Site/Dst/Udgivelser/GetPubFile.aspx?id=13473&sid=hel>

- Danmarks Statistik. *Statistisk Årbog*. Statens Statistiske Bureau. Thieles Trykkeri. 1922
<https://www.dst.dk/Site/Dst/Udgivelser/GetPubFile.aspx?id=13899&sid=he>
- Danmarks Statistik. *Befolkningen i 150 år*. Copenhagen: Danmarks Statistiks trykkeri. 2000
<https://www.dst.dk/Site/Dst/Udgivelser/GetPubFile.aspx?id=4576&sid=bef150>
- Danmarks Statistik. *Kvinder og mænd i 100 år - fra ligeret mod ligestilling*. Danmarks Statistik. Rosendahls trykkeri. 2015 <http://www.dst.dk/pukora/epub/upload/22699/kvind.pdf>
- Danmarks Statistik. *Statistikdokumentation for Byopgørelsen 2020*. Danmarks Statistik. 2020
<https://www.dst.dk/da/Statistik/dokumentation/statistikdokumentation/byopgoerelsen/indhold#>
- Emerek, Ruth, Elin Hagelskjær, Birgit Hyldahl Jensen, Karin Kolding, Jytte Lind, Mary-Ann Knudstrup Olesen, Grethe Carlsund Petersen, Bente Rosenbeck, Birte Siim. *Kvinder i byen. Aalborg omkring år 1900*. Strandbergs Forlag. 1982
- Fedderson, Astrid Stampe. "Dansk Kvindesamfunds Fællesmøde i Odense d. 19. og 20. Juni 1915". *Kvinden og Samfundet*, Nr. 12. Årgang 31, 1915
<https://www.kvinfo.dk/side/444/?action=4&itemid=13231&searchtext=fedderson>
- Giddens, Anthony. *Modernitet og selvidentitet*. København. Hans Reitzel. 1996
- Gormsen, Gudrun "Studiet af landsbyen". *Fortid og nutid*, Bind XXVII, hæfte 3, 1980 s. 390 – 410.
<https://dis-danmark.dk/bibliotek/910226.pdf>
- Harste, Gorm. "Den moderne sociologis gennembrud – om Georg Simmel, Émile Durkheim og Max Weber". Høiris, Ole og Ledet, Thomas (red.). *Modernitetens verden. Tiden, videnskab, historie og kunst*. Aarhus Universitetsforlag, 2009, s. 311 – 332
- Haue, Harry. *Skolen i Danmark: fra 1500-tallet til i dag*. Systime. Aarhus. 1986
- Hernes, Helga Maria. *Welfare State and Woman Power. Essays in State Feminism*. Oslo: Norwegian University Press. 1987
- Husmoderorganisationerne, Husassistenternes Forbund, Danske Kvinders Erhvervsråd. *Betænkning vedrørende det huslige erhverv*. 1936
- Indenrigsministeriet. *Betænkning afgivet af det af Indenrigsministeriet nedsatte Husholdningsudvalg*. Indenrigsministeriet. J. H. Schultz. 1933
- Jonasen, Viggo. "Den kommunale danske velfærdsstat – gennem fire socialreformer og fire mellemtider". Ploug, Niels, Ingrid Henriksen og Niels Kærgaard (red.). *Den danske velfærdsstats historie*. København: Socialforskningsinstituttet. 2004, s. 202 - 223
- Karmark, Ole og Morten Piil Hansen. *Skoleeksempler - erhvervsskolebyggeri til det 21. århundrede*. Undervisningsministeriet. Uddannelsesstyrelsens temahæfteserie nr. 29, 2001.
- Kærgaard, Niels. "Den økonomiske teori og velfærdsstatens oprindelse". Ploug, Niels, Ingrid Henriksen og Niels Kærgaard (red.). *Den danske velfærdsstats historie*. København: Socialforskningsinstituttet. 2004, s. 22-41
- Lading, Aagot. *Kvindens stilling i det danske samfund*. København: Det danske selskab. 1943
- Laneth, Pia Fris. *Lillys Danmarkshistorie. Kvindeliv i fire generationer*. Copenhagen: Gyldendal. 2006
- Larsen, Jytte. *Også andre hensyn 1. Dansk ligestillingshistorie 1849-1915*, Aarhus Universitetsforlag, 2010
- Lauridsen, Magdalene. *Fem og tyve Aar 1895-1920: et Tilbageblik*. Foreningen Ankerhus. 1921
- Lemche, Gyrithe. *Dansk Kvindesamfunds Historie gennem 40 aar*. Gyldendal. 1939
- Liversage, Toni. *Kvinden og historien. Kønsroller og familiemønstre i økonomisk betydning*. Gyldendal. 1972

- Lützen, Karin. "The Cult of Domesticity in Danish Women's Philanthropy, 1870–1920". P. Markkola (Ed.), *Gender and Vocation. Women, Religion, and Social Change in the Nordic Countries, 1830–1940*. Study Historica 64, Helsinki, SKS, 2000, s. 147-176.
- Lützen, Karin og Bente Rosenbeck . Den moderne tid. Mørch. Søren (red.). *Det Europæiske Hus. Bind 5*. København, Gyldendal. 1991
- Matthiessen, Christian Wichmann. *Danske byers vækst*. Det Kongelige Danske Geografiske Selskab. 1985
<https://rdgs.dk/publikationer/atlas-over-danmark-serie-ii-bind-3-danske-byers-vaekst.pdf>
- Miljøministeriet. *Landsbykommissionens delbetænkning 1, den hidtidige udvikling*. Betænkning nr. 910. 1980
https://www.elov.dk/media/betaenkninger/Landsbykommissionen_delbetaenkning_I_den_hidtidige_udvikling.pdf
- Nedergaard, Gustav. *Magdalene fra Ankerhus*. Copenhagen: G. E. C. Gad. 1997
- Petersen, Jørn Henrik. „Den danske velfærdsstats oprindelse“. I: Ploug, Niels, Ingrid Henriksen og Niels Kærgaard (red.). *Den danske velfærdsstats historie*. København: Socialforskningsinstituttet. 2004, s. 42 – 69
- Petri, Gerda. "Huslig uddannelse – socialisering omkring århundredskiftet". *Pigeopdragelse*, udgivet af Forum for Kvindeforskning, Roskilde: Forlaget Emmeline. 1981, s. 38 - 41
- Petri, Gerda og Minna Kragelund. *Mor Magda – og alle de andre. Husholdning som fag fra 1900 til i dag*. Copenhagen: Forlaget Komma. 1980
- Ploug, Niels, Ingrid Henriksen og Niels Kærgaard (red.). *Den danske velfærdsstats historie*. Copenhagen: Socialforskningsinstituttet. 2004
- Rasmussen, Annette og Karen Egedal Andreasen . "Magdalene Lauridsen (1873–1957): Danish pioneer in the field of home economics". *Social Pedagogy*, Volume 1(75) Year XIX 2020, s. 141 – 154
<http://pedagogikaspoleczna.com/1-2020-2/>
- Risør, Torsten, Ann Dorrit Guassora og Birgit H. Petersson. "At spise – ikke kun et spørgsmål om mad. Introduktion". *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund* Nr. 14, 2011, Aarhus Universitet, Moesgård, 8270 Højbjerg. s. 5- 16
- Rogers, Rebecca. "Learning to be good girls and women. Education, training, and schools". Simonton, Deborah (ed.) *The Routledge History of Women in Europe since 1700*. Abingdon: Routledge, 2006, s. 93-133.
- Rosenbeck, Bente. *Kvindekøn*. Gyldendal. 1987
- Schanz, Hans-Jørgen (2009). "Hvad er modernitet?" Høiris, Ole og Ledet, Thomas (red.). *Modernitetens verden. Tiden, videnskab, historie og kunst*. Aarhus Universitetsforlag, 2009, s. 33 – 40
- Silkeborg Husholdningsskole. Folder. Set på Silkeborg arkiv, Arkiv nummer: 146 U. å. Foldere, 1935
<https://arkiv.dk/vis/2415909>
- Skov, Poul (red.). *Silkeborg Husholdningsskole 1902 – 2. november – 1977*. Brikker til en mosaik. Silkeborg. 1977
- Steensberg, Axel. *Den danske landsby gennem 6000 år*. Forums fagbibliotek. København. 1973
- Sørensen, Malte Warburg og Mads Strarup. *Bysociologi. System*. 2015
- Tarp, Marence. *Husholdningsskolernes Forenings Historie 1906 – 1956*. Folketidendes Bogtrykkeri. Ringsted. Danmark. 1956
- Thøgersen, Mette Ladegaard. *Landdistrikternes urbanisering*. Det Humanistiske Fakultet, Syddansk Universitet. 2007 https://www.sdu.dk/-/media/files/forskning/phd/phd_hum/afhandling/2007/thoegersenmetteladegaard.pdf

Undervisningsministeriet. *Uddannelsessystemet i tal gennem 150 år*. Undervisningsministeriet, 1998
<http://static.uvm.dk/Publikationer/1998/150.pdf>

Wolthers, Anette. *Fagbevægelse, ligestilling og mangfoldighed i mere end 100 år*. FIU-Ligestilling, 2015.

Noter

¹ Giddens, Anthony. *Modernitet og selvidentitet*. København. Hans Reitzel. 1996.

² Schanz, Hans-Jørgen. "Hvad er modernitet?" Høiris, Ole og Ledet, Thomas (red.). *Modernitetens verden. Tiden, videnskab, historie og kunst*. Aarhus Universitetsforlag, 2009, s. 33-40.

³ Petri, Gerda og Minna Kragelund. *Mor Magda – og alle de andre. Husholdning som fag fra 1900 til i dag*. Copenhagen: Forlaget Komma. 1980, s. 15.

⁴ F.eks. Lützen, Karin. "The Cult of Domesticity in Danish Women's Philanthropy, 1870–1920". P. Markkola (Ed.), *Gender and Vocation. Women, Religion, and Social Change in the Nordic Countries, 1830–1940*. Study Historica 64, Helsinki, SKS, 2000, s. 147-176.

⁵ Danmarks Statistik. *Befolkningen i 150 år*. Copenhagen: Danmarks Statistiks trykkeri. 1922, s. 7ff.

⁶ Danmarks Statistik. *Befolkningen i 150 år*. Copenhagen: Danmarks Statistiks trykkeri. 1922, s. 15.

⁷ Matthiessen, Christian Wichmann. *Danske byers vækst*. Det Kongelige Danske Geografiske Selskab. 1985, s. 19.

⁸ I Mathiessens optælling udgør det, der således kategoriseres som byområder, i 1890 84, mens tallet i 1945 er vokset til 626 (Matthiessen, 1985, s. 19). Denne stigning var betydelig i byer af en størrelse på mellem 200 og 25.600 beboere (Matthiessen, 1985, s. 21ff), som trods spændvidden og de dermed forbundne forskelligheder kan opfattes som 'mindre byer'. Således var der omkring 1900 i de større danske byer som Århus, Odense, Ålborg og (naturligvis) København en del flere indbyggere end 25.600. – Danmarks Statistik. *Statistikdokumentation for Byopgørelsen 2020*. Danmarks Statistik. 2020.

⁹ Matthiessen, Christian Wichmann. *Danske byers vækst*. Det Kongelige Danske Geografiske Selskab. 1985, s. 21

¹⁰ Gormsen. Gudrun. "Studiet af landsbyen". *Fortid og nutid*, Bind XXVII, hæfte 3, 1980 s. 390 – 410. – Axel Steensberg definerer en landsby som "en samling bondefamilier og husfolk, der bor særskilt i gårde og huse, således at de danner en social - og i hvert fald i historisk tid — tillige en økonomisk enhed" (Steensberg, 1973 s. 9). Andre steder defineres landsbyerne primært ud fra antallet af indbyggere f.eks. med en øvre grænse på 1000 indbyggere (f.eks. Miljøministeriet, 1980, s. 56). – Miljøministeriet. *Landsbykommissionens delbetænkning 1, den hidtidige udvikling. Betænkning nr. 910*. 1980.

¹¹ Gormsen. Gudrun. "Studiet af landsbyen". *Fortid og nutid*, Bind XXVII, hæfte 3, 1980 s. 390 – 410

¹² Undervisningsministeriet. *Uddannelsessystemet i tal gennem 150 år*. Undervisningsministeriet, 1998. – F.eks. Sørensen, Malte Warburg og Mads Strarup. *Bysociologi*. Systime. 2015.

¹³ Rosenbeck, Bente. *Kvindekøn*. Gyldendal. 1987, s. 260

¹⁴ Thøgersen, Mette Ladegaard. *Landdistrikternes urbanisering*. Det Humanistiske Fakultet, Syddansk Universitet. 2007, s. 96. – Matthiessen, Christian Wichmann. *Danske byers vækst*. Det Kongelige Danske Geografiske Selskab. 1985, s. 29.

¹⁵ Danmarks Statistik. *Befolkningen i 150 år*. Copenhagen. Danmarks Statistiks trykkeri. 2000, s. 59.

¹⁶ Danmarks Statistik. *Befolkningen i 150 år*. Copenhagen. Danmarks Statistiks trykkeri. 2000, s. 61.

¹⁷ Rosenbeck, Bente. *Kvindekøn*. Gyldendal. 1987, s. s. 269, 278.

¹⁸ Liversage, Toni. *Kvinden og historien. Kønsroller og familiemønstre i økonomisk betydning*. Gyldendal. 1972, s. 80.

¹⁹ Haue, Harry. *Skolen i Danmark: fra 1500-tallet til i dag*. Systime. Aarhus. 1986, s. 35ff

²⁰ Danmarks Statistik. *Kvinder og mænd i 100 år - fra ligeret mod ligestilling*. Danmarks Statistik. Rosendahls trykkeri. 2015

²¹ Eks. Rosenbeck, Bente. *Kvindekøn*. Gyldendal. 1987, s. 239, 273

²² Lützen & Rosenbeck, 1991, s. 179; Petri & Kragelund, 1980, s. 13ff.

²³ Emerek, Ruth, m.fl. *Kvinder i byen. Aalborg omkring år 1900*. Strandbergs Forlag. 1982

²⁴ Kærgaard, Niels (2004). "Den økonomiske teori og velfærdsstatens oprindelse". Ploug, Niels, Ingrid Henriksen og Niels Kærgaard (red.). *Den danske velfærdsstats historie*. Copenhagen: Socialforskningsinstituttet. 2004, (s. 22 – 41), s. 34. – Petersen, Jørn Henrik (2004). „Den danske velfærdsstats oprindelse“. I: Ploug, Niels, Ingrid Henriksen og Niels Kærgaard (red.). *Den danske velfærdsstats historie*. København: Socialforskningsinstituttet. 2004, (s. 42-69), s. 42. – Jonassen, Viggo (2004). "Den kommunale danske velfærdsstat – gennem fire socialreformer og fire mellemtider". Ploug, Niels, Ingrid Henriksen og Niels Kærgaard (red.). *Den danske velfærdsstats historie*. København: Socialforskningsinstituttet. 2004, (s. 202-223), s. 207.

- ²⁵ Emerek, Ruth, m.fl. *Kvinder i byen. Aalborg omkring år 1900*. Strandbergs Forlag. 1982. – Hernes, Helga Maria. *Welfare State and Woman Power. Essays in State Feminism*. Oslo: Norwegian University Press. 1987. – Silkeborg Husholdningsskole. *Folder*. Set på Silkeborg arkiv, Arkiv nummer: 146 U. å. Foldere, 1935
<https://arkiv.dk/vis/2415909>.
- ²⁶ F.eks. Harste, Gorm. ”Den moderne sociologis gennembrud – om Georg Simmel, Émile Durkheim og Max Weber”. Høiris, Ole og Ledet, Thomas (red.). *Modernitetens verden. Tiden, videnskab, historie og kunst*. Aarhus Universitetsforlag, 2009, (s. 311 – 332), s. 316
- ²⁷ Nedergaard, Gustav. *Magdalene fra Ankerhus*. Copenhagen: G. E. C. Gad. 1997, s. 66. – Karmark, Ole og Morten Piil Hansen. *Skoleeksempler - erhvervsskolebyggeri til det 21. århundrede*. Undervisningsministeriet. Uddannelsesstyrelsens temahæfteserie nr. 29, 2001, s. 99.
- ²⁸ Nedergaard, Gustav. *Magdalene fra Ankerhus*. Copenhagen: G. E. C. Gad. 1997, s. 66. – Petri, Gerda og Minna Kragelund (1980). *Mor Magda – og alle de andre. Husholdning som fag fra 1900 til i dag*. Copenhagen: Forlaget Komma. 1980, s. 67ff. – Lauridsen, Magdalene. *Fem og tyve Aar 1895-1920: et Tilbageblik*. Foreningen Ankerhus. 1921, s. 4.
- ²⁹ Petri, Gerda og Minna Kragelund (1980). *Mor Magda – og alle de andre. Husholdning som fag fra 1900 til i dag*. Copenhagen: Forlaget Komma. 1980, s. 67
- ³⁰ Tarp, Marence. *Husholdningsskolernes Forenings Historie 1906 – 1956*. Folketidendes Bogtrykkeri. Ringsted. Danmark. 1956, s. 44ff
- ³¹ Christensen, Sofie og Magdalene Lauridsen. *Husholdningsundervisningens Historie. Udarbejdet i Anledning af Landbrugsudstillingen*. Sorø. Sveegaards Boghandel. 1938, s. 7
- ³² Petri, Gerda og Minna Kragelund. *Mor Magda – og alle de andre. Husholdning som fag fra 1900 til i dag*. Copenhagen: Forlaget Komma. 1980, s. 30
- ³³ Petri, Gerda og Minna Kragelund. *Mor Magda – og alle de andre. Husholdning som fag fra 1900 til i dag*. Copenhagen: Forlaget Komma. 1980, s. 102
- ³⁴ Danmarks Statistik. *Statistisk Årbog*. Statens Statistiske Bureau. Thieles Trykkeri, 1910, s. 151; 1922, s. 145; 1937 s. 154
- ³⁵ Danmarks Statistik. *Statistisk Årbog*. Statens Statistiske Bureau. Thieles Trykkeri, 1937, s. 154
- ³⁶ Christensen, Sofie og Magdalene Lauridsen. *Husholdningsundervisningens Historie. Udarbejdet i Anledning af Landbrugsudstillingen*. Sorø. Sveegaards Boghandel. 1938
- ³⁷ Danmarks Statistik. *Statistisk Årbog*. Statens Statistiske Bureau. Thieles Trykkeri, s. 1937, s. 154
- ³⁸ Christensen, Sofie og Magdalene Lauridsen. *Husholdningsundervisningens Historie. Udarbejdet i Anledning af Landbrugsudstillingen*. Sorø. Sveegaards Boghandel. 1938
- ³⁹ Petri, Gerda og Minna Kragelund. *Mor Magda – og alle de andre. Husholdning som fag fra 1900 til i dag*. Copenhagen: Forlaget Komma. 1980, s. 43
- ⁴⁰ Petri, Gerda og Minna Kragelund. *Mor Magda – og alle de andre. Husholdning som fag fra 1900 til i dag*. Copenhagen: Forlaget Komma. 1980, s. 44
- ⁴¹ Petri, Gerda og Minna Kragelund. *Mor Magda – og alle de andre. Husholdning som fag fra 1900 til i dag*. Copenhagen: Forlaget Komma. 1980, s. 43
- ⁴² Hvad angår elevernes sociale baggrund viser opgørelser, at en meget stor andel af eleverne havde deres baggrund i gårdejer- og husmandsfamilier. Dette fremgår i opgørelser fra f.eks. fra Sorø Husholdningsskole, og i Statistisk Årbog fra 1937, der viser en fordeling efter forældres livstidsstilling med 482 gårdmænd, 45 husmænd, 30 arbejdere og 216 håndværkere ud af de i alt 1543 elever (alle kvinder) (DST, 1937, s. 156). Dette svarer til statistik fra husholdningsskolernes forening, der dog er fra 1942, og det år også viser at lidt over en tredjedel kom fra sådanne familiebaggrunde (Tarp, 1956, s. 48). En opgørelse over kursister på vandrekurser fra vinteren 1906-1907 viser at 5073 kursister ud af i alt 8021 denne sæson var ’gårdmandskoner’, ’gårdmandsdøtre’, ’husmandsdøtre’ og tjenestepiger (Petri & Kragelund, 1980, s. 42).
- ⁴³ Petri, Gerda og Minna Kragelund. *Mor Magda – og alle de andre. Husholdning som fag fra 1900 til i dag*. Copenhagen: Forlaget Komma. 1980, s. 43
- ⁴⁴ Feddersen, Astrid Stampe. ”Dansk Kvindesamfunds Fællesmøde i Odense d. 19. og 20. Juni 1915”. *Kvinden og Samfundet*, Nr. 12. Årgang 31, 1915, s. 182
- ⁴⁵ Christensen, Sofie og Magdalene Lauridsen. *Husholdningsundervisningens Historie. Udarbejdet i Anledning af Landbrugsudstillingen*. Sorø. Sveegaards Boghandel. 1938
- ⁴⁶ Wolthers, Anette. *Fagbevægelse, ligestilling og mangfoldighed i mere end 100 år*. FIU-Ligestilling, 2015, s. 59
- ⁴⁷ Arbejds- og Socialministeriet. Betænkning afgivet af den af Arbejds- og Socialministeriet 9. Juni 1942 nedsatte Husassistentkommission. Socialministeriet. J. H. Schultz Universitets- Bogtrykkeri, København. 1943, s. 9

⁴⁸ Arbejds- og Socialministeriet. *Betænkning afgivet af det af Arbejds- og Socialministeriet 24. Maj 1946 nedsatte Udvalg angaaende Husmoderafløsere*. Arbejds- og Socialministeriet. J. H. Schultz Universitets- Bogtrykkeri, København. 1947, s. 45

⁴⁹ Ploug, Niels, Ingrid Henriksen og Niels Kærgaard (red.). *Den danske velfærdsstats Historie*. Copenhagen: Socialforskningsinstituttet. 2004, s. 11

⁵⁰ Risør, Torsten, Ann Dorrit Guassora og Birgit H. Petersson. "At spise – ikke kun et spørgsmål om mad. Introduktion". *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund* Nr. 14, 2011, Aarhus Universitet, Moesgård, 8270 Højbjerg (s. 5- 16), s. 10

⁵¹ Indenrigsministeriet. *Betænkning afgivet af det af Indenrigsministeriet nedsatte Husholdningsudvalg*. Indenrigsministeriet. J. H. Schultz. 1933

⁵² Lützen, Karin. "The Cult of Domesticity in Danish Women's Philanthropy, 1870–1920". P. Markkola (Ed.), *Gender and Vocation. Women, Religion, and Social Change in the Nordic Countries, 1830–1940*. Study Historica 64, Helsinki, SKS, 2000, s. 147-176.

⁵³ Schanz, Hans-Jørgen (2009). "Hvad er modernitet?" Høiris, Ole og Ledet, Thomas (red.). *Modernitetens verden. Tiden, videnskab, historie og kunst*. Aarhus Universitetsforlag, 2009, (s. 33 – 40), s. 40

⁵⁴ Foreningen eksisterede 1868 – 1872. Larsen, J., 2010. *Også andre hensyn 1: Dansk ligestillingshistorie 1849-1915*, Aarhus Universitetsforlag, s. 16

⁵⁵ Larsen, 2010, s. 16.

⁵⁶ Lemche, Gyrithe. *Dansk Kvindesamfunds Historie gennem 40 aar*. Gyldendal. 1939, s. 50f. – Lauridsen, Magdalene. *Fem og tyve Aar 1895-1920: et Tilbageblik*. Foreningen Ankerhus. 1921.

⁵⁷ Feddersen, Astrid Stampe. "Dansk Kvindesamfunds Fællesmøde i Odense d. 19. og 20. Juni 1915". *Kvinden og Samfundet*, Nr. 12. Årgang 31, 1915, s. 182

⁵⁸ Feddersen, Astrid Stampe. "Dansk Kvindesamfunds Fællesmøde i Odense d. 19. og 20. Juni 1915". *Kvinden og Samfundet*, Nr. 12. Årgang 31, 1915, s. 182

⁵⁹ Feddersen, Astrid Stampe. "Dansk Kvindesamfunds Fællesmøde i Odense d. 19. og 20. Juni 1915". *Kvinden og Samfundet*, Nr. 12. Årgang 31, 1915, s. 182

⁶⁰ Skov, Poul (red.). *Silkeborg Husholdningsskole 1902 – 2. november – 1977*. Brikker til en mosaik. Silkeborg. 1977. – Nedergaard, Gustav. *Magdalene fra Ankerhus*. Copenhagen: G. E. C. Gad. 1997. – Feddersen, Astrid Stampe. "Dansk Kvindesamfunds Fællesmøde i Odense d. 19. og 20. Juni 1915". *Kvinden og Samfundet*, Nr. 12. Årgang 31, 1915.

⁶¹ Laneth, Pia Fris. *Lillys Danmarkshistorie. Kvindeliv i fire generationer*. Copenhagen: Gyldendal. 2006, s. 247

⁶² Silkeborg Husholdningsskole. Folder. Set på Silkeborg arkiv, Arkiv nummer: 146 U. å. Foldere, 1935
<https://arkiv.dk/vis/2415909>

⁶³ Laneth, Pia Fris. *Lillys Danmarkshistorie. Kvindeliv i fire generationer*. Copenhagen: Gyldendal. 2006, s. 248

⁶⁴ Rosenbeck, Bente. *Kvindekøn*. Gyldendal. 1987, s. 315. – Rasmussen, Annette og Karen Egedal Andreasen (2020). "Magdalene Lauridsen (1873–1957): Danish pioneer in the field of home economics". *Social Pedagogy*, Volume 1(75) Year XIX 2020, s. 141-154.

⁶⁵ Laneth, Pia Fris. *Lillys Danmarkshistorie. Kvindeliv i fire generationer*. Copenhagen: Gyldendal. 2006, s. 243

⁶⁶ Andersen, Elisabeth. *Fejekost og stemmeret*. Copenhagen. Hernovs Forlag. 1988, s. 60

⁶⁷ Rogers, Rebecca (2006). "Learning to be good girls and women. Education, training, and schools". Simonton, Deborah (ed.) *The Routledge History of Women in Europe since 1700*. Abingdon: Routledge, 2006, s. 93-133.

⁶⁸ Lauridsen, Magdalene. *Fem og tyve Aar 1895-1920: et Tilbageblik*. Foreningen Ankerhus. 1921, s. 7

⁶⁹ Petri, Gerda og Minna Kragelund. *Mor Magda – og alle de andre. Husholdning som fag fra 1900 til i dag*. Copenhagen: Forlaget Komma. 1980, s. 13 og 71

⁷⁰ Nedergaard, Gustav. *Magdalene fra Ankerhus*. Copenhagen: G. E. C. Gad. 1997, s. 90. Petri, Gerda og Minna Kragelund. *Mor Magda – og alle de andre. Husholdning som fag fra 1900 til i dag*. Copenhagen: Forlaget Komma. 1980, s. 43 og 71ff.

⁷¹ Rosenbeck, Bente. *Kvindekøn*. Gyldendal. 1987, s. 273

⁷² Risør, Torsten, Ann Dorrit Guassora og Birgit H. Petersson. "At spise – ikke kun et spørgsmål om mad. Introduktion". *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund* Nr. 14, 2011, Aarhus Universitet, Moesgård, 8270 Højbjerg. s. 5- 16

⁷³ Petri, Gerda og Minna Kragelund. *Mor Magda – og alle de andre. Husholdning som fag fra 1900 til i dag*. Copenhagen: Forlaget Komma. 1980, s. 15

⁷⁴ Andersen, Elisabeth. *Fejekost og stemmeret*. Copenhagen. Hernovs Forlag. 1988, s. 63

⁷⁵ Petri, Gerda og Minna Kragelund. *Mor Magda – og alle de andre. Husholdning som fag fra 1900 til i dag*. Copenhagen: Forlaget Komma. 1980, s. 71

⁷⁶ Emerek, Ruth, m.fl. *Kvinder i byen. Aalborg omkring år 1900*. Strandbergs Forlag. 1982, s. 8

-
- ⁷⁷ Petri, Gerda og Minna Kragelund. *Mor Magda – og alle de andre. Husholdning som fag fra 1900 til i dag*. Copenhagen: Forlaget Komma. 1980, s. 15. – Petri, Gerda. ”Huslig uddannelse – socialisering omkring århundredskiftet”. *Pigeopdragelse*, udgivet af Forum for Kvindeforskning, Roskilde: Forlaget Emmeline. 1981, s. 38-41.
- ⁷⁸ Petri, Gerda. ”Huslig uddannelse – socialisering omkring århundredskiftet”. *Pigeopdragelse*, udgivet af Forum for Kvindeforskning, Roskilde: Forlaget Emmeline. 1981, s. 38-41.
- ⁷⁹ Petri, Gerda. ”Huslig uddannelse – socialisering omkring århundredskiftet”. *Pigeopdragelse*, udgivet af Forum for Kvindeforskning, Roskilde: Forlaget Emmeline. 1981, s. 38-41.
- ⁸⁰ Nedergaard, Gustav. *Magdalene fra Ankerhus*. Copenhagen: G. E. C. Gad. 1997, s. 90
- ⁸¹ Nedergaard, Gustav. *Magdalene fra Ankerhus*. Copenhagen: G. E. C. Gad. 1997, s. 91
- ⁸² Nedergaard, Gustav. *Magdalene fra Ankerhus*. Copenhagen: G. E. C. Gad. 1997, s. 92
- ⁸³ Nedergaard, Gustav. *Magdalene fra Ankerhus*. Copenhagen: G. E. C. Gad. 1997, s. 95
- ⁸⁴ Nedergaard, Gustav. *Magdalene fra Ankerhus*. Copenhagen: G. E. C. Gad. 1997, s. 20
- ⁸⁵ Nedergaard, Gustav. *Magdalene fra Ankerhus*. Copenhagen: G. E. C. Gad. 1997, s. 95
- ⁸⁶ Petri, Gerda og Minna Kragelund. *Mor Magda – og alle de andre. Husholdning som fag fra 1900 til i dag*. Copenhagen: Forlaget Komma. 1980, s. 67
- ⁸⁷ Dahlsgaard, Inga. *Women in Denmark: Yesterday and Today*. Copenhagen: Det Danske Selskab. 1980
- ⁸⁸ Petri, Gerda og Minna Kragelund. *Mor Magda – og alle de andre. Husholdning som fag fra 1900 til i dag*. Copenhagen: Forlaget Komma. 1980, s. 39 og 44
- ⁸⁹ Wolthers, Anette. *Fagbevægelse, ligestilling og mangfoldighed i mere end 100 år*. FIU-Ligestilling, 2015, s. 59
- ⁹⁰ Christensen, Sofie, Magdalene Lauridsen og Folmer Dam. *Ankerhus 1902-52*. Ankerhus, Sorø Danmark. 1973, s. 12
- ⁹¹ Emerek, Ruth, m.fl. *Kvinder i byen. Aalborg omkring år 1900*. Strandbergs Forlag. 1982, s. 34
- ⁹² Lading, Aagot. *Kvindens stilling i det danske samfund*. København: Det danske selskab. 1943, s. 125
- ⁹³ Emerek, Ruth, m.fl.. *Kvinder i byen. Aalborg omkring år 1900*. Strandbergs Forlag. 1982, s. 36
- ⁹⁴ Husmoderorganisationerne, Husassistenternes Forbund, Danske Kvinders Erhvervsråd. *Betænkning vedrørende det huslige erhverv*. 1936, s. 6
- ⁹⁵ Lading, Aagot. *Kvindens stilling i det danske samfund*. København: Det danske selskab. 1943, s. 121 - 122
- ⁹⁶ Emerek, Ruth, m.fl. *Kvinder i byen. Aalborg omkring år 1900*. Strandbergs Forlag. 1982, s. 66
- ⁹⁷ Dahlsgaard, Inga. *Women in Denmark: Yesterday and Today*. Copenhagen: Det Danske Selskab. 1980, s. 102
- ⁹⁸ Emerek, Ruth, m.fl. *Kvinder i byen. Aalborg omkring år 1900*. Strandbergs Forlag. 1982, s. 67
- ⁹⁹ Dahlsgaard, Inga. *Women in Denmark: Yesterday and Today*. Copenhagen: Det Danske Selskab. 1980, s. 104
- ¹⁰⁰ Dahlsgaard, Inga. *Women in Denmark: Yesterday and Today*. Copenhagen: Det Danske Selskab. 1980, s. 111-112
- ¹⁰¹ Hernes, Helga Maria. *Welfare State and Woman Power. Essays in State Feminism*. Oslo: Norwegian University Press. 1987, s. 11